
ÚJKOR ÉS JELENKOR

Hatalmi politika és flottaépítés 1914 előtt. Új értelmezések a brit külpolitikáról

Az 1914 előtti eseményeket, és így az első világháború kitörését gyakran értelmezik az agresszív német külpolitika eredményeként, amelyre reagálva alakította a többi nagyhatalom a maga külpolitikáját. Nagy-Britannia esetében is ez állt fenn: hódításait, érdekszféráját féltve próbálta a német terveket mérsékelni, amely végül fegyverkezési versenyhez és új szövetségekhez, azaz az antant kialakulásához vezetett. *Dominik Geppert* és *Andreas Rose* német történészek ezt a problémát vizsgálják meg tanulmányukban, amelyet új oldalról közelítenek meg.

Dominik Geppert 2010 óta a bonni Rajnai Frigyes Vilmos Egyetem Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszékének professzora, a neves német történész, *Klaus Hildebrand* tanítványainak egyike, számos kutatócsoport tagja. Munkái közül leginkább a 2007-ben megjelent *A sajtóháború* című műve emelendő ki, amelyben a XIX. század végétől érezhetővé vált brit-német konfliktusra reagáló korabeli angol és német sajtótermékek írásait elemzi. A szerzőpáros másik tagja, *Andreas Rose* szintén a bonni egyetemen oktat, a *Német Császárság külpolitikája* című könyv egyik szerzője, diplomáciatörténettel foglalkozik. Két művet is szentelt az első világháború előtti események alapos kutatására, amelyeket brit-német relációban világitott meg.

Ez a közös munkájuk valójában egy szintézis, széles körű historiográfiai áttekintéssel. A szerzőpáros célja az, hogy rávilágítson a régi vizsgálatok hiányosságaira, amelyek szerintük több esetben abból adódnak, hogy a történészek egyoldalúan, kisebb részmákat boncolgatva közelítettek egy adott kérdéshez. Emellett nagy hangsúlyt fektetnek az újabb kutatási eredmények bemutatására, amelyek részben az új források bevonásának köszönhetőek, mint pl. flottaünnepélyek iratainak vizsgálata, illetve különböző irodalmi művek tanulmányozása – mindezek új perspektívát nyitottak meg a brit-német viszony kutatásában.

A fenti célkitűzést három részterület alapos bemutatásával, elemzésével valósították meg; had-, diplomácia- és kultúrtörténeti fejezetekben azt

a módszert követik, hogy az eddigi kutatások eredményeit összegezve rámutatnak azok kritikus pontjaira, illetve ismertetik azokat az újabb következtetéseket, amelyekhez a történészek fiatalabb generációja a neuralgikus pontok felülvizsgálata során jutott el.

A szerzők már a tanulmányuk elején leszögezik azt, hogy bár a kutatók alaposan megvizsgálták a korszakot, mégis eléggé egyoldalúan közelítették meg, mivel csak a német külpolitika mozgatórugóival foglalkoztak. Mindenesetre azt elismerik, hogy a német hadihajó-flottaépítés kétségkívül hozzájárult a nemzetközi élet megváltozásához; ezt sokan a brit–német konfliktus kezdetének tekintik. Már itt felvetik a régi megközelítések hátrányait, és ajánlják az új módszereket. Úgy gondolják, hogy a bilaterális kapcsolatok, azaz a német–brit viszony helyett inkább multilaterálisan kellene megvizsgálni a kérdést. Ehhez kapcsolódik az európai szemlélet felülvizsgálata, Gepperték szerint Nagy-Britannia, a Német Birodalom, Franciaország és Oroszország „világpolitikát” folytattak. Ugyanis a XIX. század vége a nemzetközi kapcsolatok történetének új fejezetét nyitotta meg, amely az első világháború kitörésével csúcsosodott ki. Ugyanúgy korlátozottan tartják azokat az elemzéseket, amelyek a flottafejlesztés ügyét belpolitikai, vagy külpolitikai reakcióként értékelik. Ehelyett a bel- és külpolitika összefonódásának kimutatását javasolják, hogy a haditengerészet, a hadsereg, és a pénzügyminisztérium, stb. közötti konfliktusok, hatásköri viták – mint pl., hogy mely tárca felelős a védelemért – mennyiben hatottak a külpolitikai lépésekre. Legfőképp a kultúrtörténeti megközelítésekre helyezik a hangsúlyt, mivel úgy vélik, hogy ennek köszönhetően új fényben, további dimenziókban vizsgálhatóak meg a korszak nagy problémái.

Az első, a hadtörténettel foglalkozó részben bemutatott történészek közül a szerzőpáros különös figyelmet szentel *Arthur J. Marder* amerikai történésznek, akinek *A brit tengeri hatalom anatómiája* című munkájára hivatkoznak a kutatók. Marder a brit haditengerészetet vizsgálta, amelynek középpontjába John Fisher admirálist, a Dreadnought csatahajó létrehozóját állította, akit hősként ábrázolt, mivel Fisher az elképzeléseit keresztül tudta vinni a korrupt haditengerészeti vezetéssel szemben. Rose-ék rámutattak arra, hogy Marder kutatásai számos tekintetben megkérdőjelezhetőek; ezeket négy pontban szedték össze fiatalabb történészek, *John Sumida* és *Nicholas Lambert* észrevételeire alapozva. Elsőként Marder forráshasználatát és -kritikáját jelölték meg problémaként. Az amerikai történész ugyanis Lord Selborne, korábbi brit admirális haditengerészeti memorandumát valójában nem eredetiben látta, hanem Alfred von Tirpitz, német admirális memorandumának kivonataként, amely eleve torz képet adott a kérdésről. Kimutatták a történész felületesség-

gét, aki bizonyos részletekre alig vagy nem figyelt. Ilyen volt pl. a brit admirális megítélése a francia flottáról, amelyet ugyan a legnagyobb veszélynek tartott, viszont az amerikai és orosz hajók miatt is aggódott. Marder egyoldalúságát mutatja az is, hogy forrásként elsősorban a korabeli brit napilapok és heti újságok megítéléseit használta fel. Az újabb kutatások ezzel szemben más motivációk kiszűrését tartják szem előtt, azaz belpolitikai, társadalmi és gazdasági okokra is koncentráltak. Rámutattak arra, hogy a búr háború utáni pénzügyi és személypolitika szintén hozzájárult ahhoz, hogy a flottakötélék egységeit visszarendelték a hazai vizekre. A szerzőpáros úgy véli, hogy a javasolt változtatások, mint pl. az új technológiák felhasználása, rugalmas védekezés, olcsóbb torpedók használata mind-mind azt mutatják, hogy a német fenyegetést nem tekintették komolynak.

Ezek után térnek rá a szerzők Fisher és az amerikai admirális, Mahan elképzeléseinek, megítélésének ismertetésére, amely egyben a német és a brit haditengerészet felfogásának ellentétét is tükrözi. Ugyanis a németek az amerikai terveket követték inkább, míg az angol admirális lenézte amerikai kollégáját, maradinak és nonszensznek tartotta elképzeléseit. Fisher újításokat akart a tengeri háború stratégiájában, noha a terve nem volt részletesen kidolgozott. Arra kényszerült, hogy beérje köztes megoldásokkal, kompromisszumokkal, mivel sokan még a hagyományos felfogást vallották, vagyis még mindig a hadseregben látták a brit nemzet erejét. A haditengerészet viszont magának akarta ezt a címet, úgy gondolta, hogy hatékonyabban látja el ezt a feladatot, mint a hadsereg, ő érdemli meg a támogatást. Ez tehát tovább mélyítette a haditengerészet és a hadsereg közötti hagyományos konfliktust.

A két szerző hangsúlyozza, hogy az új megközelítés nemcsak a német–brit kapcsolatok és a flottafejlesztés felülvizsgálatát jelenti, hanem új kérdések felvetését is. Többek között az egyik ilyen dilemma az, hogy ha a britek nem aggódtak a hazai vizek biztonságáért, akkor mivel magyarázható a brit izolációfélelem a francia-orosz kettőskötés iránt.

A következő, diplomáciatörténeti egységben örömmel konstatálják, hogy az első világháború előtti nemzetközi kapcsolatok történetében folyó kutatások során az utóbbi években előtérbe került a multipoláris és a globális államszemlélet. Sőt a korábbi feltevésekkel ellentétben, amelyek szerint a brit külpolitikai lépések a hanyatlás jeleiként értelmezendők, a brit külpolitika birodalmi oldalát hangsúlyozzák. E szemszögből nézve Németország helyett Oroszországot tekintik Anglia akkori legnagyobb ellenfelének.

A britek azonban az oroszokkal való együttműködést választották a költségkímélőbb megoldás jegyében. Emiatt már az 1890-es évek közepén az

oroszkokkal való kiegyenlítődésre törekedtek, a világpolitika kontrolljával kívánták megoldani a két birodalom közötti gyarmati ellentéteket. Részben ehhez kapcsolódóan állapítják meg a szerzők, hogy a külpolitikai diskurzust szélesebb kontextusból kell nézni, annak társadalmi támogatottságával, fogadtatásával is foglalkozni kell. A politikai elit tudniillik egyes külpolitikai program elfogadtatása miatt újságírókat foglalkoztatott, az orosz szövetség elismertetéséhez is igénybe vették a segítségüket. Ekkor a sajtó a korábbi potenciális szövetséges Németországot a közhangulatnak megfelelően hol erőtlen barátként, hol titkos ellenségként állította be.

Geppert és Rose kiemelik, hogy az új kutatási eredményeknek köszönhetően viszont az angolok szövetségeit szintén más szempontból kell nézni. Így pl. az angol–japán szövetség egyfajta megelőző lépés volt az esetleges japán–orosz koalíció és az orosz expanziós törekvések ellen. Sőt a szerzőpáros rámutat arra is, hogy Arthur Balfour, akkori brit miniszterelnök titkon reménykedett egy japán–orosz háborúban, melyben a két fél egymást meggyengítve a briteket erősítené meg. Az entent cordiale-t és az angol–orosz megegyezést tehát nem a németekkel szembeni, hanem a gyarmati ellentétek mérsékléseként, megoldási kísérletként kell felfogni. Azonban hangsúlyozzák, hogy figyelni kell arra, ne essünk az egyoldalú, bilaterális megközelítés hibájába se, ahogy azt korábban tették a kutatók a német és a brit kapcsolatok vizsgálatakor.

Az új interpretációk tehát számos újdonságot hoztak a brit külpolitikával kapcsolatban: megmagyarázzák a hagyományos ellenségek felé közeledést, és azt, hogy Tirpitz első flottatörvénye miatt miért nem nyugtalankodtak a britek. Ezenkívül a brit külpolitika új értékelése segít megérteni Fisher terveit, amely egy olyan hadicirkáló flotta felállítása volt, amely minden fontos helyen, azaz a Földközi-tengeren, az Atlanti- és Csendes-óceánon is helyt tudott volna állni a támadásokkal szemben, globális védelmet nyújtva Angliának.

Az utolsó nagyobb kultúrtörténeti problémakörben szintén kapunk egy historiográfiai áttekintést arról, hogy az angol és a német flottarivalizálásáról hogyan vélekedtek a kutatók régen és most, az újabb vizsgálatok milyen szemszögből, milyen új forrásanyagból dolgozva közelítik meg a kérdést. A mostani kutatások már nem a két ország közötti ellentétekre figyelnek, hanem a politikai struktúrák megváltozásából, értékkonfliktusokból, stb. eredő hasonlóságokra. Az újabb munkák arra mutatnak rá, hogy a németeknél a korszakban éppen megindult a nyilvánosság előtérbe kerülése, pl. a Reichstagot is a nyilvános vélemény reprezentációs helyeként vizsgálják.

A szerzők a jelenlegi kutatások legnagyobb novumának az új forrásbázisok felhasználását tekintik, ezt domborítják ki igazán a fejezetben. A

forrásanyagok közül a következőket emelték ki: a flottaünnepségek iratait, kémregényeket és a „sajtóháborút”. A flottaünnepélyekkel egy adott ország jól kifejezhette az új szövetségeseeknek, barátoknak szándéka komolyságát, ugyanakkor megmutathatta az ellenségnek, hogy felkészült és erős. Példák sokaságával igazolják ezt; elsőként az 1902-es VI. György megkoronázását ünneplő eseményt hozták fel, amely egyúttal a japán barátság megszerzésével kapcsolatos gesztust is jelentett. Hasonlóképpen ilyen a trafalgari győzelem 100. évfordulójára rendezett ünnepség, amely az angol győzelmi parádé helyett a francia fél egyenjogúságát és barátságát fejezte ki. Jól látható tehát, hogy a flottakultusz a nagyhatalmak számára új cselekvési teret nyitott meg. Az invázió- és kémregények tanulmányozása – amelyek a századforduló idején sajátos műfajt jelentettek a politikai publicisztikában – új dimenzióból közelíti meg a témát. Ezek szállították a napilapok és a politikai periodika számára a történeteket az állítólagos német fenyegetésről, amelyek politikai viták sokaságához és a brit titkosszolgálat megalapításához vezettek. Nem ritkán előfordult az is, hogy felkértek újságírókat, szerzőket a közvélemény izgatására, a fegyverkezés és általános hadkötelezettség bevezetésének sürgetésére. A mintát Sir George Tomkyns Chesney brit alezredesnek a brit szigetek elleni német invázióról szóló műve szolgáltatta – amely szerint egy német csodafegyver, valószínűleg torpedó, elsüllyeszti a Royal Navy hajóinak egy részét. A könyv hamar bestsellerré vált, számos kiadást és fordítást megért. A századfordulói ez volt az egyetlen munka, amely a német fenyegetést állította a középpontba; a köztudatban Németország csak a búr háború eseményei után vált agresszorrá. A fegyverkezési verseny újabb interpretációját a korabeli brit és német média vizsgálata jelenti, amelynek segítségével a két ország egymást támadta; legnagyobb ellenségnek tüntetve fel a másikat. Ezt a „vér nélküli harcot” Dominik Geppert a „sajtóháború” szóval illette, amely 1900 környékén élénken foglalkoztatta a közvéleményt és a politikusokat. Viszont Gepperték kiemelik, hogy a jelenséget semmiképp sem szabad a brit-német elhidegülés kezdeteként tekinteni; szerintük azt a saját belső motivációival együtt kell tanulmányozni, megérteni. Úgy gondolják, hogy a háttérben sokkal inkább a német gazdasági sikerek; a német hegemon- és diplomáciai törekvések, valamint angol részről a búr háború szégyene utáni önigazolás, újjáértékelés húzóhatott meg.

A szerzők rámutattak arra is, hogy Németország valójában kettős funkciót töltött be az angol politikai viták során: mint reformmodell és lehetséges ellenfél szerepelt. A német veszélykép hangoztatásával a flottafejlesztés szükségességét akarta alátámasztani a brit politikai elit, illetve célja volt,

hogy békeidőben is harcra kész legyen a lakosság. A konzervatív oldal erre hivatkozva tudott a politikai vitákban felülkerekedni, elfogadtatni külpolitikai programját.

Dominik Geppert és Andreas Rose a tanulmányuk végén hangsúlyozzák, hogy az új kutatások még korántsem tekinthetőek befejezetteknek, a brit külpolitikáról még továbbra se alkothatunk komplex képet. Egyrészt a felmerülő újabb kérdések miatt, másrészt pedig nem lehet megfelekedezni további irányokról sem, mint pl. az angol Balkán-politika. Ez a munka jól jelzi, hogy a lezártnak hitt, alaposan kutatott témák még számos kérdést, problémát vethetnek fel, az addigi álláspontokat felülírhatják, ha korábban mellőzött forrásbázisokra támaszkodva és új szempontok felvetésével közelítünk a problémához.

Dominik Geppert és Andreas Rose: Machtpolitik und Flottenbau vor 1914. Zur Neuinterpretation britischer Außenpolitik im Zeitalter des Hochimperialismus. (Hatalmi politika és flottaépítés 1914 előtt. Új értelmezések a brit külpolitikáról az imperializmus fénykorában) In: Historische Zeitschrift, Band 293, Hefte 2, 2011, 401–437.

Váradí Katalin